

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ГЕОСПАДЩИНИ У КУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ ГАЙВОРОНЩИНИ

В сучасному українському науковому середовищі дослідницького обґрунтування набули поняття біологічного та ландшафтного різноманіття. Цій проблематиці присвячено багато праць вітчизняних науковців, які працюють у сферах географії, екології, біології, природоохоронної діяльності тощо. У зарубіжній географії останнього десятиліття ХХ ст. – початку ХХІ ст. широкого поширення набула концепція георізноманіття. Це поняття включає в себе розуміння й вивчення абіотичних складових природного середовища та проблему їхнього збереження й охорони. Варто зауважити, що під географічними об'єктами, що формували георізноманіття будь-якої території, спочатку розуміли виключно геологічні об'єкти – це різноманітні відслонення, місця видобутку корисних копалин тощо. Сьогодні поняття георізноманіття стало більш ширшим і включає в себе не лише елементи геолого-геоморфологічної будови території, але й прояви різноманітних рельєфоутворюючих процесів, гідрокліматичні та ґрунтово-географічні особливості різних територіальних утворень. Також георізноманіття формують об'єкти геоспадщини.

Антропогенна діяльність стала тією рушійною силою, яка надзвичайно активно впливає на георізноманіття. У результаті безперервної взаємодії людини

та природи сформувалися різні класи, підкласи, типи антропогенних ландшафтів, одні з яких формують групу культурних ландшафтів, а інші, що виникають в результаті нераціональної господарської діяльності, формують групу акультурних ландшафтів. Варто зауважити, що межа переходу від культурного до акультурного ландшафту у сучасній антропосфері є дуже тонкою. Характер взаємодії природної та штучної систем, що формують сучасні антропогенні ландшафти, зумовлює розвиток або конструктивних типів зв'язків між цими системами, або зв'язків деструктивного характеру. Антропогенні ландшафти розвивалися і змінювалися паралельно із розвитком людини розумної. Сьогодні в своїй структурі вони включають матеріальні / *tangible* (рухомі та нерухомі / *movable and immovable*) та нематеріальні / *intangible* елементи. Нерухомі матеріальні елементи представлені антропогенними формами рельєфу, історичними, промисловими, культурними спорудами. Ці всі об'єкти є важливими ресурсами для геоконсервації. Водночас, неварто нехтувати і рухомими матеріальними компонентами (пам'ятниками, скам'янілостями, різноманітними культурними артефактами тощо), які дозволяють знайомити із геоспадщиною далеко за межами відповідної території.

Гайворонщина – це географічний регіон, що охоплює територію в межах колишнього адміністративно-територіального утворення Кіровоградської області.

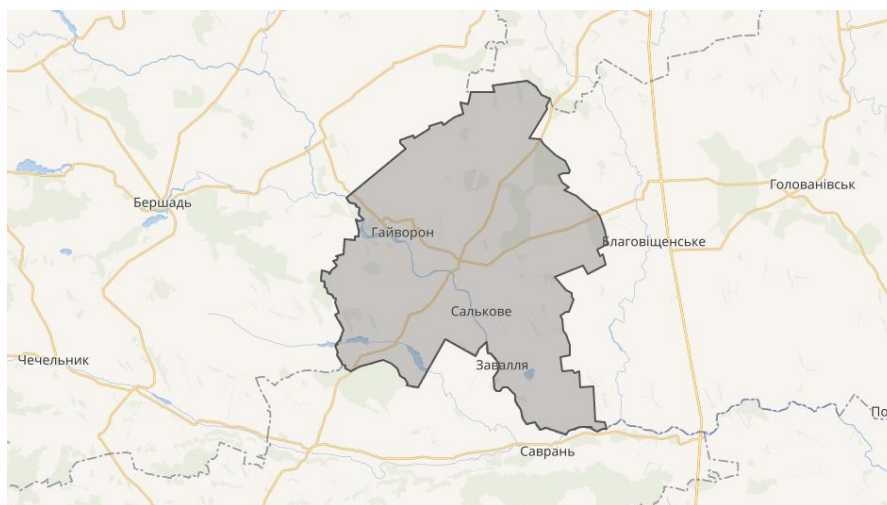

Рис. 1. Гайворонський район Кіровоградської області (станом до 17.07.2020 р.)

Це був найвіддаленіший адміністративно-територіальний район Кіровоградської області. Площа території дослідження становить 0,7 тис км². Каркасну структуру цього регіону формують 29 населених пунктів, серед них місто Гайворон та селища Завалля й Сальково. Гайворонщина знаходиться на Придніпровській височині, у тектонічному відношенні територія лежить на Українському щиті. Поверхня належить до басейну р. Південний Буг. Нерухомі матеріальні елементи представлені 94 родовищами та розробками корисних копалин (Заваллівське родовище графіту, Гайворонське родовище мігматитів, Гайворонське родовище суглинків, Заваллівське родовище чарнокітів, Заваллівське родовище кальцифіру; родовища питних і технічних вод: Гайворонське родовище (ділянка Будьонівська), Заваллівське родовище (ділянка Північна; ділянка Заваллівська; ділянка Південна) тощо), селитебними та дорожніми ландшафтами, різноманітними архітектурними пам'ятками культури та побуту тощо. Індекс комунікативності території становить 0,123 км/км².

З метою ідентифікації геоспадщини регіону пропонуємо застосувати методіку, розроблену у роботі таких учених: *Szepesi J., Ésik Z., Soós I., Németh B., Sütő L., Novák T.J., Harangi S., Lukács R.* (2020). Угорські географи оперують поняттям «унікальні ландшафтні цінності». Під поняттям «*unique landscape values*» розуміють типові ландшафтні елементи як натурального, так і антропогенного походження, які представляють натуральну, історичну, культурну, наукову або естетичну важливість для місцевої громади. У національному кадастрі Угорщини наведені такі типи унікальних ландшафтних цінностей (таблиця 1).

Таблиця 1

Типи унікальних ландшафтних цінностей та їхнє співвідношення [3]

Основна категорія / <i>Major categories</i>	Унікальні ландшафтні цінності / <i>unique landscape values</i>	Відсоткове співвідношення
Культурна спадщина	Поселення / <i>Settlement related</i>	51,2
	Транспорт / <i>Transportation</i>	1,5

	Промисловість / <i>Industrial</i>	17,9
	Інші індустріальні цінності / <i>Other industry values</i>	7,0
Натуральні цінності	Георізноманіття	4,9
	Біорізноманіття	15,6
Ландшафтні цінності	Оглядовий майданчик з унікальним або типовим видом / <i>Viewpoint with unique or characteristic view</i>	1,6
	Лінійний оглядовий майданчик – це унікальний або характерний візуальний образ / <i>Linear lookout is unique or distinctive visual image</i>	0,1
	Непрокласифіковані	0,2

Детальні польові дослідження та оцінку вибраних об'єктів гео- та культурного різноманіття потрібно проводити за кількома критеріями, які опубліковані у методології оцінки (гео)об'єктів (*Reynard et al. 2007; Vujičić et al. 2011; Zouros 2005*). За матеріалами *Brilha* (2016), польові роботи були сфокусовані на параметрах, які визначають пріоритети управління територією, а саме: цілі геоконсервації, ризик деградації та подальша освіта, туристичне значення. Прикладними показниками є репрезентативність, місцеположення, науковість, цілісність, геологічне різноманіття, рідкість, обмеження використання, доступність спостереження, вразливість, освітній потенціал, безпека та асоціація з іншими цінностями. Розглядаючи функціональні значення, безпосередньо пов'язані з територією як додаткові цінності (природні та антропогенні), були взяті до уваги туристична інфраструктура та інтерпретаційна панель.

Таблиця 2

Вибір критеріїв територій, об'єктів георізноманіття та якісна оцінка освітньої та туристичної цінності [3]

Критерії для вибору території (<i>Brilha, 2016</i>)	Основні критерії для обрання місцевого	Додаткові критерії для обрання місцевого	Освітні цінності обраної території (<i>Brilha, 2016</i>)	Туристичні цінності обраної території (<i>Brilha, 2016</i>)
---	--	--	--	---

	георізноманіття (<i>Browne, 2012</i>)	георізноманіття (<i>Browne, 2012</i>)		
Репрезентативність	Освітнє значення	Загроза існуванню	Дидактичний потенціал	Красвид
Цілісність	Туристична цінність	Унікальність	Геологічне різноманіття	Інтерпретаційний потенціал
Рідкість	Історична цінність	Біорізноманіття	Доступність	Доступність
Науковість	Естетична цінність	Археологія	Безпека	Безпека
		Будівельна спадщина та наскальний живопис		
		Культурна цінність		
		Цінність для громади		
		Економічна цінність		
		Інші значення		

Таким чином, Гайворонський регіон Кіровоградської області має давню історію господарського освоєння та розвитку, досить специфічне функціональне навантаження, складну сучасну ландшафтну структуру, і, як наслідок, велику кількість елементів, що формують геоспадщину цієї території як за культурними критеріями, так і природними, зокрема і критерієм ландшафтного різноманіття.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. 336 с.
2. Ситник О.І., Кравцова І.В., Курнос І.Т., Ніколаєвський В.П., Хлевнюк О.Я., Петричук О.І. Природнича географія Гайворонського краю: монографія [за ред. О.І. Ситника, І.В. Кравцової]. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 184 с.
3. Szepesi J., Ésik Z., Soós I., Németh B., Sütő L., Novák T.J., Harangi S., Lukács R. Identification of Geoh heritage Elements in a Cultural Landscape: a Case Study from Tokaj Mts, Hungary. *Geoheritage*. 2020. 12 (4). P. 2–21.